

NOVÝ ZBORNÍK RUSSELLOVÝCH PRÁC

BERTRAND RUSSELL: *Analýza poznania*. Bratislava, Kalligram 2003, 196 s. Preložil, zostavil a doslov napísal Marián Zouhar.

Russell je významným filozofom 20. storočia. Napísal množstvo zásadných prác a štúdií, napr. spolu s Whiteheadom trojzväzkové dielo *Principia Mathematica* (1910 – 1913), ďalej súbor prednášok *Filozofia logického atomizmu* (1918 – 1919), *Human Knowledge* (1948) či state *O označovaní* (1905), *Poznanie na základe oboznámenosti a poznanie z deskripcie* (1910 – 1911). Tieto práce, ale aj mnohé ďalšie, sú stále významným príspevkom do živých diskusií analytickej filozofie. A práve štýl filozofovania, metóda, ktorú Russell používa, jasne ukazuje, že možno filozofovať na odbornej úrovni a pomocou aparátu logiky možno riešiť mnohé filozofické problémy. Po česky vyšli dva zborníky Russellových prác, pričom prvý je z roku 1967, druhý z roku 1993. Po slovensky vyšiel zborník Russellových prác pod názvom *Analýza poznania* až v roku 2003. Čitateľ v ňom nájde zaujímavé state najmä z oblasti epistemológie.

Zborník obsahuje päť statí. Prvá má názov *Poznanie na základe oboznámenosti a poznanie na základe deskripcie*. Russell píše: „Hovorím, že som oboznámený s predmetom, ak som s ním v priamom kognitívnom vzťahu, čiže ak som si priamo vedomý samého predmetu.“ (s. 10) Pod kognitívnym vzťahom myslí druh vzťahu, ktorý konštituuje v subjekte prezentáciu objektu, teda nejde o súdenie. Tiež treba rozlišovať medzi oboznámenosťou a prezentáciou, pričom oboznámenosť je vzťah medzi subjektom o objektom, zatiaľ čo prezentácia je vzťah medzi objektom a subjektom. Teda subjekt je oboznámený s objektom a objekt je prezentovaný subjektu. Russell zachováva dualizmus medzi subjektom a objektom, nakoľko ho považuje za základ nášho poznávania. Oboznámení sme s tzv. zmyslovými dátami, údajmi, ktoré získavame pomocou piatich ľudských zmyslov. Zmyslový údaj je podľa Russella takmer vždy zložený. No oboznámení môžeme byť aj s pamäťovými údajmi. Uvažuje aj o vlastnom ja, o introspekcii. „Ak „ja“ nezastupuje niečo, čo je priamym objektom oboznámenosti, musíme predpokladať, že „ja“ je niečo, čo poznáme na základe deskripcie.“ (s. 12) Introspektívne poznanie je podľa Russella na tej istej úrovni ako zmyslové poznanie. Rovnako, ako si uvedomujeme jednotliviny (konkrétne predmety), uvedomujeme si aj všeobecniny (vlastnosti, vzťahy). Proces uvedomovania si všeobecniny Russell nazýva chápaním a danú všeobecninu pojmom. Medzi objekty, s ktorými sme oboznámení, nepatria fyzické objekty ani mysle iných ľudí, lebo ich poznávame práve pomocou deskripcie. Výraz tvaru „nejaké také a také“, napr. „(nejaký) vrch SR“, Russell nazýva neurčitou deskripciou, výraz tvaru „jediné také a také“ (v singulári), napr. „najvyšší vrch SR“, nazýva určitou deskripciou. Russell svoju pozornosť sústreďuje na výroky obsahujúce tzv. určité deskripcie. Určité deskripcie zapisujeme pomocou iota-operátora v tvare $(\iota x) F(x)$, čo znamená: to jediné x také, že

F(x). Označenie iota-operátora pochádza od Peana. Určitá deskripcia vyjadruje podmienku jedinečnosti vtedy, keď ju spĺňa výroková forma, ktorá sa nachádza za deskriptorom. Preto určité deskripcie implikujú podmienku jedinečnosti, ktorú môžeme formulovať takto: Existuje najviac jedna takáto entita a zároveň existuje aspoň jedna takáto entita.

Russell považuje za deskripcie aj bežne používané vlastné mená prirodzeného jazyka. Uvažujme nasledujúci výrok obsahujúci vlastné meno, ktoré Russell považuje za tzv. zamaskovanú deskripciu. Výrok znie: „Ivan Gašparovič je súčasný prezident SR.“ Ide o deskripciu, na základe ktorej získavame určité poznanie, a to aj napriek tomu, že s Ivanom Gašparovičom nie sme oboznámení. Hoci o ňom nemáme žiadny zmyslový vnem, získame o Ivanovi Gašparovičovi poznanie na základe deskripcie.

Čo sa týka referovania na jednotlivinu – ktorú daná určitá deskripcia označuje –, bude podľa Russella neúspešné, nakoľko deskripcie podľa neho nereferujú. Preto môžeme len opísať propozíciu, ktorú by sme chceli vyjadriť. Mnohé jednotliviny, ale aj všeobecniny však poznáme len na základe určitej deskripcie. Pri analýze propozície výroku, ktorý obsahuje určitú deskripciu, môžeme poznanie na základe určitej deskripcie redukovať na poznanie o tom, čo poznáme na základe oboznámenosti, lebo sme oboznámení s vlastnosťami, ktoré prislúchajú danej určitej deskripcii. Russell píše: „Pri analýze propozícií obsahujúcich deskripcie sa uplatňuje tento fundamentálny epistemologický princíp: *Každá propozícia, ktorej rozumieme, musí pozostávať výlučne zo zložiek, s ktorými sme oboznámení.*“ (s. 20)

V druhej stati s názvom *O vzťahoch všeobecnín a jednotlivín* Russell skúma, či existujú jednotliviny a všeobecniny, prípadne či existuje metóda, ako tento dualizmus prekonať. Prv, než dospeje k definíciám jednotliviny a všeobecniny, začína rozlíšením vnemov a pojmov. Vnemy súvisia so zmyslovým vnímaním, pojmy s chápaním, usudzovaním. Vnemami vnímame jednotliviny, usudzovaním chápeme (rozumieme) všeobecniny. Rozlišuje teda medzi aktom chápania a aktom vnímania. Vnemy existujú v istom čase, pojmy nie, považuje ich za tzv. večné entity. Russell rozlišuje aj vzťahy medzi objektmi od objektov samotných a tiež objekty, ktoré sú označené slovesami, od objektov, ktoré sú označené substantívami. „Je prirodzené pokladať jednotliviny za entity, ktoré môžu byť len subjektmi alebo argumentmi vzťahov, a nie predikátmi alebo vzťahmi.“ (s. 39) Russell prezentuje názor, že pod jednotlivinou budeme chápať nejaký konkrétny objekt. Takýto objekt nie je a ani nemôže byť predikátom či vzťahom. Práve všeobecninou bude to, čo je napr. vlastnosťou alebo vzťahom.

Ďalej približuje názor realistov, že vec možno redukovať na množstvo kvalít, ktoré koexistujú na jednom mieste. Odmietajú takú teóriu, ktorá pripúšťa len existenciu jednotlivín a odmieta existenciu všeobecnín (Hume, Berkeley). Russell v tejto stati tvrdí, že existujú aj jednotliviny, aj všeobecniny. Ďalej analyzuje tvrdenie o nevyhnutnosti existencie dvoch podobných entít, ktoré nepovažuje za identické. „Skutočnosť, že je logicky možné, aby dve presne podobné veci koexistovali na dvoch rôznych miestach, ale zároveň platí, že veci, ktoré sa vyskytujú na rôznych miestach v tom istom čase, nemôžu byť numericky totožné, nás teda núti pripustiť, že na miestach existujú jednotliviny, t. j. exempláre všeobecnín, a nie všeobecniny.“ (s. 45) Náš

súd o dvoch entitách nie je nevyhnutne založený na rozdiel medzi kvalitami, no môže byť založený iba na rôznej priestorovej polohe, pričom jeden nerozdelený objekt vnímania zaberá práve jedno miesto. Charakterizuje, čo je miesto a čo znamená byť v priestore. Analyzuje teda všeobecne prijímanú maximu, že jedna vec nemôže byť na dvoch miestach súčasne. Táto maxima podľa Russella podporuje záver, že existujú jednotliviny aj všeobecniny. Svoj argument ďalej rozvádza a spresňuje.

Ďalej píše, že *miesto* nie je presný pojem. S otázkou o jednotlivinách a všeobecninách súvisia aj vzájomné protiklady, a to medzi vnemom a pojmom, medzi entitami existujúcimi v čase a entitami neexistujúcimi v čase, medzi entitami, ktoré v jednom čase môžu byť len na jednom mieste, a nie na viacerých (to platí podľa Russella pre jednotliviny), a entitami, ktoré buď nemôžu byť nikde, alebo môžu byť na viacerých miestach (všeobecniny). Potom *belost'* je pojem, ktorému môžeme rozumieť, a jednotlivá biela škvrna je jednotlivina, ktorú môžeme vnímať. Russell opäť pripomína, že všeobecniny na rozdiel od jednotlivín nikdy neexistujú v čase.

Svoj záver, že existujú aj jednotliviny, aj všeobecniny v roku 1955 upravil (záverečná poznámka na s. 59 – 60), a teda neskôr uzatvára, že existujú len všeobecniny (neskorý Russell).

Nasledujúce state majú podľa mňa najmä historickú hodnotu. V tretej stati pod názvom *O povahe oboznámenosti* Russell najprv približuje oboznámenosť ako najjednoduchší a najrozširenejší aspekt našej skúsenosti. Oboznámenosť chápe ako binárny vzťah medzi subjektom a objektom. Subjektom nazýva čokoľvek, čo je oboznámené s objektom. „Keď sa objekt nachádza v mojej prítomnej skúsenosti, som s ním oboznámený. Aby som bol s predmetom oboznámený, nemusím nevyhnutne o svojej skúsenosti uvažovať.“ (s. 116) Tvrdí ďalej, že všetky kognitívne vzťahy predpokladajú oboznámenosť. Túto teóriu obhajuje proti teórii, ktorá tvrdí, že neexistuje nijaký špecifický vzťah nazývaný oboznámenosť, a aj proti teórii, ktorá tvrdí, že subjekt aj objekt sú mentálne entity, a napokon aj proti teórii, ktorá tvrdí, že medzi subjektom a objektom existuje mentálna entita – obsah. S oboznámenosťou súvisí aj skúsenosť. Skúsenosť máme s tým, čo poznávame pomocou našich zmyslov. Russell skúma aj myslenie, aj to, čo sa považuje za mentálne. Analyzuje karteziánsky dualizmus a následne odmieta idealistické teórie, ktoré všetko, o čom možno vedieť, že existuje, považujú za mentálne. Nájde tu podrobnú kritiku najmä neutrálneho monizmu Jamesa a Macha.

Russell analyzuje skúsenosť z epistemologického hľadiska. Skúma hranice skúsenosti, jej pretrvávanie v čase a dôvody, prečo ju nemôžeme považovať za poznanie zahŕňajúce všetko. Naš život pozostáva aj z poznávania faktov, pričom faktom Russell nazýva to, čo vyjadrujeme slovným spojením, že to je tak a tak. Fakt teda odlišuje od toho, čo sa nazýva existujúcou vnímateľnou vecou. Nejaký fakt môžeme formulovať vo výroku, ktorým môžeme vyjadriť istú propozíciu. S faktami máme skúsenosť, ktorých sa týkajú naše presvedčenia. No je samozrejmé, že mnoho faktov nášho poznania nie je predmetom našej skúsenosti, napr. nemáme skúsenosť s tým, že Zem obieha okolo Slnka, a pod. Skúsenosť máme s tými faktami, ktoré vnímame našimi zmyslami. To je veľmi dôležité pre Russellovu teóriu poznania. Vnímanie však odli-

šuje od spomínania, resp. vnem od spomienky. Analyzuje aj rozdiel medzi vierou (presvedčením) a vnímaním.

Vo štvrtej stati *Vzťah zmyslových údajov k fyzike* sa snaží dať odpoveď aj na otázku, či zmyslové údaje sú subjektívne, a teda nie nemenné. Hneď na začiatku tejto štúdie píše, že o fyzike sa predpokladá, že je verifikovateľná, teda že svoje závery potvrdí na základe pozorovania a experimentu. Russell tvrdí, že z fyziky sa môžeme dozvedieť len o bezprostredných zmyslových údajoch. Objekty skúmania fyziky možno verifikovať len na základe ich vzťahu k zmyslovým údajom. No tento vzťah – vzťah k zmyslovým objektom – Russell považuje vo svojej podstate za neobjaviteľný, a teda fyziku nemožno verifikovať. Tomuto záveru sa možno azda vyhnúť dvoma spôsobmi, píše Russell. Po prvé, zmyslové údaje majú príčiny a poznatky o týchto príčinách môžeme odvodiť z ich následkov. Ak túto cestu prijme vo fyzike, tá prestane byť podľa Russella empirickou vedou alebo vedou založenou na experimente a pozorovaní, preto sa tejto ceste treba vyhnúť. Po druhé, verifikácia fyziky je možná len vtedy, keď fyzikálne objekty možno chápať ako funkcie zmyslových údajov.

„Pod 'zmyslovým údajom' nemám na mysli všetko, čo je zmyslovo dané v jednom čase. Mám skôr na mysli časť celku, ktorú môže vyčleniť pozornosť: konkrétne farebné škvrny, konkrétne zvuky atď... Z nášho terajšieho hľadiska treba za údaj pokladať aj pozorovaný komplexný fakt, napríklad že táto červená škvrna sa nachádza naľavo od tamej modrej škvrny; pokiaľ ide o jeho úlohu pri poskytovaní poznávania, z epistemologického hľadiska sa veľmi neodlišuje od jednoduchého zmyslového údaja.“ (s. 128)

Zmysly podľa Russella poskytujú oboznámenosť s jednotlivinami (pričom jednotliviny vždy chápe ako zmyslové údaje v striktnom zmysle). Pozorovanie nejakého faktu je vnímaním tohto faktu a údaje vnímania zahŕňa medzi zmyslové údaje. Zmyslové údaje tvoria celú epistemologickú bázu nášho poznania jednotlivín. To však neznamená, že neexistujú jednotliviny, s ktorými nie sme oboznámení. Zmyslové údaje sú podľa neho fyzické, t. j. sú tým, čím sa zaoberá fyzika. „Uzatváram teda, že proti názoru, podľa ktorého zmyslové údaje treba pokladať za súčasť skutočnej substancie fyzického sveta, neexistuje platná námietka a že na druhej strane jedine tento názor vysvetľuje empirickú verifikovateľnosť fyziky.“ (s. 159)

V poslednej stati s názvom *Základné zložky hmoty* chce ponúknuť odpoveď najmä na otázku *Čo je hmota?* Tvrdí, že na základe zdravého rozumu treba odlišovať myseľ a hmotu, teda je zástancom tohto dualizmu. Niektorí filozofi odmietali a odmietajú uvedený dualizmus, nakoľko napr. fyzici rozdeľujú hmotu na molekuly, atómy, častice atď., a teda vnímaný objekt nie je (len) taký, akým sa nám javí zvonku. To je spresnenie, ktoré pochádza od fyzikov. Druhé pochádza od psychológov a fyziológov. Fyziológovia tvrdia, že naše zmysly sú ľahko ovplyvniteľné všetkým, čo vplyva na mozog. Psychológovia poukazujú napríklad na to, že mnohé z toho, čo podľa nás vidíme, pochádza z asociácií či nevedomých inferencií atď. Na základe týchto dvoch prístupov sa mnohí filozofi podľa Russella vzdali zdravého rozumu. Russell však zastáva názor, že to, čo vidíme, je fyzické a mimo mysle. Diskusiu o hmote zatemnili

podľa neho dve chyby. Chybou je myslieť si, že to, čo vidíme alebo vnímame pomocou ľubovoľného zmyslu, je subjektívne. Druhou chybou je viera, presvedčenie, že to, čo je fyzické, musí byť aj trvalé (večné). Zmyslové údaje Russell považuje za fyzické a za základné zložky hmoty. Navrhuje, aby sme čas rozdeľovali rovnako, ako to robíme v prípade priestoru. „Vec, ktorá trvá hodinu, treba pokladať za zloženú z mnohých vecí kratšieho trvania. Správna teória hmoty vyžaduje rozdelenie veci tak na časové, ako aj na priestorové častice.“ (s. 164) Russell sa snažil objaviť povahu základných zložiek fyzického sveta, t. j. primárne sveta, ktorým sa zaoberá fyzika. Fyziku považuje za empirickú vedu, ktorá vychádza z evidencie získanej zo zmyslov. Potom skúmal názor, či by bezprostredné zmyslové údaje mohli patriť medzi základné zložky fyzického sveta, a tu Russell odpovedá kladne. Odmieťa názor, že zmyslové údaje sú mentálne. Upozornil aj na príliš zjednodušené chápanie priestoru, chápanie kauzálnej korelácie medzi zmyslovými údajmi a zmyslovými orgánmi či na neodlišovanie zmyslových údajov od pocitov. Russell uzatvára, že „existencia zmyslových údajov je logicky nezávislá od existencie mysle a kauzálne je závislá skôr od tela vnímajúceho než od jeho mysle“ (s. 177).

Preklad Mariána Zouhara považujem za výborný. Text sa nielen dobre číta, ale po odbornej stránke podľa mňa spĺňa všetky požiadavky. Oceňujem aj prekladateľove poznámky pod čiarou či používanie hranatých zátvoriek priamo v texte, v ktorých prekladateľ uvádza pôvodný anglický výraz, čím znižuje riziko nesprávneho pochopenia (interpretovania) pôvodného textu (napr. súbory [collections]). Prekladateľ tiež porovnáva svoj preklad s viacerými vydaniaми daných štúdií a prípadné zmeny dopĺňa, čo považujem za vhodné, nakoľko tak preklad poskytuje viac informácií týkajúcich sa štúdií. Aj register tohto zborníka je vypracovaný starostlivo a prehľadne.

Jozef Žilinek

PhDr. Jozef Žilinek
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

KONZERVATÍVNE OTÁZNIKY PRE PEDAGOGIKU

BRANISLAV PUPALA: *Narcis vo výchove. (Pedagogické súvislosti individualizmu.)*
Bratislava, Typi Universitatis Tyrnaviensis – Veda 2004, 94 s.

Vo svojej najnovšej monografii *Narcis vo výchove* Branislav Pupala identifikuje riziká a napätia, ktoré do oblasti výchovy prinášajú procesy personalizácie prebiehajúce v období demokratizácie spoločnosti. V konfrontácii s jednostranne individualizačnými postupmi v pedagogike sa usiluje na základe všeobecnejších úvah o podstate výchovy vrátiť k základným (až definičným) charakteristikám výchovy